

ВПЛИВ ТОРГІВЛІ НА СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК ДЕРЖАВИ КИЇВСЬКА РУСЬ У ІХ-Х СТОЛІТТЯХ ЗА ЛІТОПИСНИМИ МАТЕРІАЛАМИ

Любіжаніна Дар'я Анатоліївна, науковий керівник - Жаріков О. І.

Криворізький державний комерційно-економічний технікум.

Про торгівлю русів з різними народами – хазарами, бургасами, булгарами, арабські географи Х століття згадують неодноразово. Так, Ібн-Ростех, розказує, що Русь привозить булгарам свої товари: хутра соболя, горностаєві та інші. Вони їздять і в хазарську столицю і продають і там хутро [1]. У Ал-Бекрі читаємо стосовно болгар, що «хазари ведуть з ними торгівельні взаємовідносини і так само руси» [2]. «Я бачив русів, - говорить Ібн-Фоцлан, - коли вони прийшли зі своїми товарами і зупинились на річці Ітіль. При цьому вони залишалися не в самому городі, а на деякій відстані його, по Волзі. Там, продовжує він, вони залишалися до тих пір, поки не встигали продати товари, але постійно не проживали, а з'являлися лише тимчасово для торгівлі. Вони молилися своїм святым, щоб ті послали їм покупців, які купили б все і не торгувалися, продавали товари на дзвінку монету» [3].

Але Масуді розповідає про те, що руси мали в Ітілі, хазарській столиці, свої будинки, де жили купці. Він зустрічав східних купців, подорожуючих в країну хазар, а звідти по морям Майотас та Найтас до земель русів і болгар. Таким чином, існувала безпосередня торгівля між країною русів і арабами, а не тільки між русами і хазарами чи булгарами.

До числа найбільш ранніх арабських джерел, які розповідають про русів, належить «Книга шляхів і держав» Ібн-Хордадбеха. Він писав в ІХ ст., задовго до смерті Рюрика [4]. У нього є глава під назвою «Маршрут купців русів», яка починається зі слів: «І вони рід слов'ян». Із самих віддалених частин країни Саклаба вони направляються до моря Румському (мабуть, Чорне море) і продають там хутра бобрів і чорних лисиць, причому цар Рума з них бере десяту частину у вигляді мита і доходять до хазарського міста Камліджа, де цар з них бере десятину. Іноді вони везуть свої товари на верблюдах в Багдад. Таким чином, купівельні каравани русів подорожували двома різними маршрутами: або вони відправлялися по Дніпру до Чорного моря, або ж по Волзі до Каспійського моря, а потім в Багдад [5]. В будь-якому випадку, як підкреслює Ф. Ф. Вестберг, Ібн-Хордадбех представляв собі родину русів, яка лежить десь далеко на півночі, на окраїні слов'янської землі, поблизу верхів Волги – «із найвіддаленіших слов'янських країн», по Гаркаві, означає «із країн новгородських слов'ян».

Ібн-Ростех, Гардізі, Ал-Бекрі, як і пізніші коментатори, зображують Русь перш за все як племена, які живуть грабунком, і лише в додаток до цього займаються торгівлею. «Русь має царя, який зветься Хакан-рус. Вони проводять набіги на слов'ян; їздять до них на кораблях, виходять на берег і полонять народ, який відправляють потім в Хозеран (Ітіль) і до болгарів і там продають.

Коли у когось з русів народиться син, батько бере голий меч, кладе його перед дитиною і каже: не залишу тобі нічого у спадок, будеш мати лише те, що отримаєш собі цим мечем» [6].

Ми маємо, безумовно, розбійницьке плем'я, яке все добуває мечем і які у інших «силою відбирали корисні речі, щоб вони находились у них» (русів) – хоча і прибавлено, що вони торгують хутром. Вказується і на те, що «Русь живе на острові, серед озера; він не великий і сирий до того, що варто наступити ногою на землю, і вона уже трясеться по причині рихлості від надлишку води».

Торгівля Русі з греками відома набагато краще ніж торгівельні взаємовідносини з арабами або народами які жили на Волзі, - відома, головним чином, завдяки тим договорам, які дійшли до нас і які були підписані в X столітті, руськими князями з Візантією.

Для нас важливо, що їх зміст дає нам дійсно факти про життя X століття, а не вигадку. Це дає нам змогу розглядати договори в якості джерела, яке характеризує торгівлю Русі з Візантією в древню епоху. Договори 911, 945, 971 років були результатом військових походів руських князів на Візантію. В 907 році Олег підписав згоду з греками, яка стосувалася торгівлі Русі з Візантією, а після того новий договір в 911 році Ці договори за своїм змістом свідчили про те, що руські мали на увазі відвідувати Візантію із мирними намірами. Вся увага греків при підписанні договорів з Олегом «зосереджена на тому, як би приборкати військову наглість Русі, щоб змусити її приходити в Грецію за покупкою і миром» [7].

«Відомо, - говорить Егунов, - що в історії майже всіх торгових народів, від древніх арабів до теперішніх англійців включно, торгівля весь час прокладала собі шлях зброєю, війною; але також відомо, що не довго продовжувалась така дружба між торгівлею і війною; перша, в свою чергу, оголосила війну останній... Далеко не так було у нас». Єдиною метою всіх походів на Грецію була дань. Що стосується торгівлі, то на думку того ж автора, «торгівля в походах наших предків не тільки займала далеко не перше місце, але навіть саме вона служила для них одним із способів приховати свою удачу. Насправді, основна думка договорів не має жодного відношення до торгівлею. Греція шукає миру, Русь хоче Дані» [8].

Однак та обставина, що в договорах в якості мети підписання їх вказано мир, а не торгівля, ще нічого не доводить. Мир є необхідною умовою торгівлі, він означає щось більш загальне, із чого потім витікала можливість досягнення і більш спеціальних цілей, в тому числі можливості торгувати. Грекам потрібно було захистити себе від нападів Русі, замінити їх насильство мирним обміном. Вони готові були давати Русі те ж золото, ті ж поволоки і інші предмети, але без того, щоб Русь попередньо палила і грабувала країну, мучила жителів, і з тим, щоб князі зі своєї сторони давали в обмін за отримані від греків товари свої – невільників, віск і хутро. За ради цього вони і підписували договори. В останніх ми знаходимо ряд статей, які стосуються саме торгівлі.

Найбільше про торгівлю говорить саме в першому договорі 907 року. В ньому знаходимо загальне правило, щоб Русь, коли з'являлася у Візантію, не займалася замість торгівлі грабунком і

насильством. Крім того купцям, які приїздили в Царград надається жити тільки в передмістях у монастиря святого Мами, але не в якому разі не в місті; вони можуть заходити в місто лише через одні назначені ворота, партіями не більше 50 чоловік, без зброї. «Греки боялися Русі, - пояснює В. О. Ключевський, - навіть якщо та приходила з законним виглядом» [9].

За договором 945 року Русі не дозволяється зимувати не тільки в Царграді, але і в віддаленому від нього усті Дніпра – вони обов'язково повинні відправлятися до дому. Настільки великий був страх греків перед насильством зі сторони русів, вони бажали мати їх подалі від Чорного моря, де купці легко перетворювались на піратів.

Характер подорожей русів в Візантію можна побачити із описів візантійського імператора Костянтина Багрянородного, який жив в X столітті. Взимку, коли настає листопад, князі русів з народом залишають Київ і відправляються в інші міста чи в землі древлян, сіверян і інших слов'ян. Тут проводять зиму, а коли вкриється Дніпро, повертаються назад в Київ і, зібравши свої судна та знявши їх здійснюють вказаний шлях в Грецію.

Читаючи розповідь імператора, говорить В. О. Ключевський, легко зрозуміти, якими товарами грузила Русь свої торгівельні каравани човнів, які сплавлялися літом до Царграду: це була дань натурою, яка була зібрана князем і його дружиною, хутро, мед, віск [10].

Загалом всі подорожі, як замітив Погодін, були такими ж торгівельними, як і військові, бо кожного разу доводилося відбиватися від печенігів. «Північні вікінги займалися торгівлею і розбійництвом одночасно, іноді відправлялися для грабунку, іноді для обміну, і нечасто торгівельні подорожі у них з'єднувалися з військовими. В такому випадку вони заключали мир з прибережними жителями тих місцевостей, куди вони приставали, щоб торгувати з ними, міняючи одні товари на інші. Але як тільки обмін закінчувався, назначена для нього дата приходила до кінця, мир знову припинявся, і знову починалися воєнні дії».

Так чинили, мабуть, і руси – ті ж нормани. І стосовно русів імператор Костянтин говорить, що вони приходять в Царград – заради війни або заради торгівлі.

Початок в процесі виникнення і розвитку торгівлі дає німа торгівля, яка зустрічається в якості найбільш ранньої форми торгівлі в усіх народах. Про німу торгівлю на Русі у нас не має ніяких свідчень, але про такий спосіб обміну у різних племен, які населяли сучасну Україну, згадується у джерелах. Про однорідну форму торгівлі між булгарами і племенем вісу розповідає Косвіні: «Булгари відвозять туди товари, всякий кладе їх в назначене місце, робить на них знак і залишає. Потім повертається і знаходить потрібний йому товар, який лежить поруч. Якщо задоволений ним, то бере його і залишає замість того свій товар. Якщо ні, то забирає свій назад. Покупець і продавець не бачать один одного». Тут поданий правильний опис німої торгівлі без будь-яких перешкод і чудес.

Ринок – торг, торговище – є тим місцем, де в цю епоху проходив обмін і тільки там він міг бути. Торг, місце, яке відвідує все населення, де будь – яке оголошення широко

розповсюджується. На ринку в Древній Русі не тільки проходив товарообмін, але й збирались народні збори, дізнавались про новини, ринок був центральним місцем міста. В 1097 році згадується торговище у Воздвиженську. В 1218 році Костянтин Всеволодович збудував кам'яну церкву на торговище у Володимирі. Це характерний зв'язок торгу з церквою, церковна площа є в той же час і ринок, як це було і в Західній Європі. І там торгівля зосереджувалася на церковних і монастирних площах, у древніх греків і у народів древнього Сходу вона відбувалася у самих храмах. Храм і площа перед храмом були тими нейтральними місцями, де завершувалася ворожнеча і відбувався торг під охороною божества.

Погост мав значення ринку: гостьба – торгівля. Але погост означав і місце, де знаходиться церква; ринок і церква співпадають.

Зв'язок духовенства з торгівлею відбувався і в іншому напрямку – представники духовенства самі ж і торгували, і давали гроші в рист (борг). В Новгороді і сам владика вступає в торгові відносини з іноземними купцями, збуваючи німцям через інших осіб переважно продукцію церковних земель.

Ще більше займалися торгівельними операціями князі. Київські князі збували в Грецію творіння, які добувалися ними в якості дані.

Товарообмін таких князівств, як Київське або Новгородське, виходив далеко за межі місцевого обігу. Якщо робити висновки на підставі згадок різних національностей, які мешкали у Києві, про його торгівлю – то доведеться визнати, що кияни вели торгівлю з греками, євреями, вірменами, моравами і іншими народами.

Існують свідчення і про торгівельні відносини між окремими руськими регіонами, про внутрішню торгівлю, як помилково називають цей товарообмін, бо для того часу, коли не було єдиної держави, а кожне окреме князівство представляло самостійне утворення, це була така ж внутрішня торгівля, як і обмін з греками, литовцями чи німцями.

З джерел, які розповідають про торгівлю, ми знаємо, яка була торгівля з Візантією: «Дань, яка йшла київському князю з дружиною, - вказує Ключевський, - наповнювала внутрішню торгівлю Русі». «Чи означає це, - справедливо запитує Г. В. Плеханов, - що торгівля була головною пружиною господарської діяльності руського люду? Ні, це означає лише те, що торгівля створювала засоби існування для князя і його війська». Вслід за В. О. Ключевським А. В. Кельтуяла говорить про «полювальню – торгівельний» період, який продовжувався до половини XIII століття.

* * *

Розглянуті нами матеріали дають підставу робити висновки, про організацію життя на території держави Київська Русь в період IX – XI століть одразу по декількох напрямках, але, в кожному випадку ми можемо стверджувати, що чи не найважливішою справою при розв'язанні проблеми становлення та розвитку державності була торгівля.

Основною формою організації була – «німа торгівля» (що пояснюється страхом місцевого населення перед чужинцями), а за видами її можна поділити на торгівлю простолюду (торг, місце, яке відвідує все населення, де будь-яке оголошення широко розповсюджується. На ринку в Стародавній Русі не тільки проходив товарообмін, але й збираються народні збори, дізнаються про новини, ринок є центральним місцем міста), торгівлю представників духовенства або церковну торгівлю (погост мав значення ринку: гостьба – торгівля. Але погост означав і місце, де знаходиться церква; ринок і церква співпадають) і княжу торгівлю (взимку, коли настає листопад, князі русів з народом залишають Київ і відправляються в інші міста чи в землі древлян, сіверян і інших слов'ян. Тут проводять зиму, а коли вкриється Дніпро, повертаються назад в Київ і, зібравши свої судна та спорядивши їх здійснюють шлях в Грецію).

Самим своїм існуванням торгівля не просто створювала передумови і покращувала соціально-економічний стан населення але і сприяла розвитку як регіональних культур так і процесу взаємопроникнення різних культур на певних територіях. У якості прикладу можна навести хоча б той факт, що після укладання торгівельної угоди між Константинополем і Києвом у 911 році на Русі відбувся розвиток правових відносин, що мало прояв у вигляді виникнення «берегового права».

Саме завдяки торгівлі, точніше кажучи, постійними пошуками варягами торгівельних шляхів, призвело до виникнення державності на величезній території, яка пізніше отримала назву Київська Русь.

Саме завдяки розвитку торгівлі, а точніше кажучи завдяки перемозі Святослава у 965 році над хазарами, Русь отримала повний доступ до такого важливого торгівельного шляху як «шлях з варяг у греки» та частковий контроль над «великим шовковим шляхом». Що, у свою чергу, призвело до розквіту державності, навіть не дивлячись на доволі обмежений перелік товарів які могла запропонувати Русь світу.

Саме втрата цих торгівельних шляхів призвело до ослаблення Русі, а згодом і повного її занепаду через монголо-татарську навалу.

Використані матеріали:

1. *Хвольсон*. Известия о хазарах, бургасах, болгарах, мадьярах, славянах и русах. Абу-Али-Ахмеда-Бен-Омар Ибн-Даста. С. 34 - 160.
2. Известия Ал-Бекри и других авторов о Руси и славянах. Ч. I. С. 63.
3. *Гаркави*. Сказания мусульманских писателей. С. 93 сл.
4. Известия Ал-Бекри и других авторов о Руси и славянах. Ч. II. С. 119-121.
5. *De Gobje*. Bibliotheca Geographorum Arabicorum. Pars VI, 115. Известия Ал-Бекри и других авторов о Руси и славянах. Ч. II. С. 129-131.
6. *Бартольд*. Отчет о поездке в среднюю Азию // Записки Императорской Академии Наук по историческому отделению. VIII серия. Т. II. №4. Приложение. С. 123.
7. *Егунов*. Торговля древнейшей Руси. С. 110.
8. *Егунов*. Торговля древнейшей Руси. С. 102-104.
9. *Ключевский*. Курс русской истории. Т. I. С. 188.
10. *Ключевский*. Курс русской истории. Т. I. С. 185.
11. *Marquart*. Osteuropaische und Ostasiatische Streifzuge. S. 31, 198.
12. *Вестберг*. К анализу восточных источников о восточной Европе. С. 370.
13. *Гаркави*. Сказания мусульманских писателей о славянах и русских. С. 49-54.
14. <http://litopys.org.ua/>